
ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ У ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1918-1923 РР.)

*Бедрій Богдан Миронович,
студент 4-го курсу юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

У сучасній Українській державі все більше загострюються дискусії щодо проблеми правового інституту державної мови. Невдале вирішення цього питання може зумовити політичні інтриги та соціальні конфлікти, тому воно повинно бути складовою частиною національної ідеології та комплексно вирішуватись на загальнодержавному рівні. Значних успіхів у формуванні правового інституту державної мови досягла Західно-Українська Народна Республіка (далі – ЗУНР), історико-правовий аналіз законотворчої діяльності якої, як видається, буде корисним для правового розвитку сучасної України.

Свого часу організацію державної влади та правове регулювання суспільних відносин ЗУНР досліджували І. Бойко, Н. Єфремова, М. Кобилецький, В. Кульчицький, І. Лісна, Б. Тищик, М. Чубатий та ін. Однак маловивченим залишилось питання про правовий інститут державної мови у Західно-Українській Народній Республіці (1918-1923 рр.), тому метою цієї статті є дослідження даної проблеми.

Поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні зумовила те, що 18 жовтня 1918 р. австро-угорський імператор Карл I видав маніфест про перетворення держави у багатонаціональну федерацію. 19 жовтня цього ж року у Львові було обрано Українську Національну Раду, головою якої став Є. Петрушевич. Цей орган проголосив, що Галичина, Північна Буковина і Закарпаття, які становлять «одноцільну українську територію, уконститууюються» як Українська держава, шоправда, у складі Австрійської монархії. 28 жовтня 1918 р. у Кракові було створено Польську ліквідаційну комісію, яка планувала взяти владу в Галичині з її наступним приєднанням до Польщі. Її також підтримувала центральна влада Австро-Угорщини. Українське керівництво дізналось про ці плани, тому військовий комітет, який було створено ще у вересні, прийняв рішення зайняти всі найважливіші стратегічні об'єкти Львова – пошту, банки, телеграф тощо. Воно було реалізоване 1 листопада 1918 р. Цього ж дня у своїй відозві Українська Національна Рада проголосила створення нової держави. Її назву та територію визначив закон від 13 листопада 1918 р.: «Держава... має назву Західноукраїнська Народна Республіка» [6, с. 262-263] .

Внаслідок цих подій розпочався процес формування державного апарату та законодавства ЗУНР. Проте набути цьому процесу певної динамічності перешкоджали післявоєнна криза та зовнішньополітичні загрози. Тому було вирішено, що на території ЗУНР зберігають чинність австрійські закони, що не суперечили інтересам держави. Отже, існує необхідність проаналізувати австрійські закони, які регулювали мовні відносини.

Насамперед, необхідно зауважити, що законодавство Австро-Угорщини містило поняття «державна мова» та «крайова мова». Їх зміст був подібним з тою відмінністю, що державна мова (австрійська й угорська) використовувались у відносинах з органами центральної влади, а крайова – з органами місцевого управління певного краю, на які поділялась імперія. У статті 19 конституції Австро-Угорщини 1867 р. зазначалось: «Всі народи держави рівноправні, й кожен народ має право берегти та розвивати свою національність і мову. Держава визнає рівноправність усіх живаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті». Ця норма була

демократичною, проте носила здебільшого декларативний характер. 5 червня 1869 р. найвищою спільною постановою відразу кількох австрійських міністерств крайовою мовою для Галичини було визначено польську мову, а інтереси української мови взагалі не були враховані [1, с. 33-34]. Як бачимо, такий стан правового інституту державної мови не відповідав інтересам ЗУНР, а отже не міг діяти на території республіки.

Тому у сфері правового регулювання мовних відносин ЗУНР протягом деякого часу існував певний «законодавчий вакуум». Вирішення цієї проблеми відбулось 15 лютого 1919 р., коли Українська Національна Рада прийняла закон «Про уживання мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній області УНР» (далі – закон про мову 15 лютого 1919 р.). Відповідно до § 1 цього нормативно-правового акту було визнано, що «Державною мовою на Західній області УНР є мова українська». Встановлювалась норма, за якою використання української мови у державних органах було обов'язковим [8, с. 105].

Державною мовою вважається закріплена традицією чи законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах і організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури і в сферах зв'язку. Термін «державна мова» сформувався у часи утворення національних держав. В однопонаціональних державах немає необхідності юридичного закріплення державної мови. У багатонаціональних державах правовий статус державної мови, як правило, закріплюється конституцією чи іншим законом за мовою більшості населення [2]. ЗУНР була багатонаціональною державою, тому визначення правового статусу української мови як державної було важливою подією. Згідно § 4 закону про мову 15 лютого 1919 р. він набирав чинності з моменту опублікування (оповіщення) [8, с. 106].

Після затвердження за українською мовою статусу державної, розпочався нормотворчий процес розробки законодавчих механізмів конкретизації особливостей її використання в діяльності адміністративного апарату ЗУНР. 18 березня державне секретарство внутрішніх справ видало «Розпорядження для урядовців в державній адміністративній службі». У ньому містився перелік спеціальних вимог щодо службовців «в державній адміністративній службі». Зокрема вказувалось, що до служби в державних органах можуть бути допущені тільки громадяни держави, «бездоганного поведіння, що володіють українською в слові і письмі і не переступили сорокового року життя». Навіть канцелярські працівники були зобов'язані «знати призначені в державі мови; поправно читати і писати, знати канцелярську маніпуляцію» [7, с. 242-243]. Важливим для реалізації правового статусу української мови був той факт, що на телеграфі було введено українську мову і азбуку [7, с. 259].

Водночас ЗУНР закріпила гарантії щодо вільного використання інших мов. Так, на підставі § 3 закону про мову 15 лютого 1919 р. національним меншинам (полякам, євреям і німцям) надавалась можливість вільного вживання рідної мови в усній та письмовій формі при спілкуванні із державними органами та громадськими організаціями. Безумовно, політика захисту урядом таких природних прав людини, як захист права на рідну мову, знаходила підтримку в середовищі національних меншин і сприяла стабілізації в суспільстві [3, с. 109]. Як бачимо, національним меншинам ЗУНР гарантувалось право не тільки вільно користуватись рідними мовами, мати свої школи, бібліотеки, видавати періодичні видання тощо (все це було передбачено «Тимчасовим основним законом» та іншими нормативно-правовими актами ЗУНР), але й вільно користуватись ними в повсякденному житті, в усіх офіційних відносинах із органами влади.

Зберігалась чинність постанови Державного секретаріату від 10 листопада про те, що всі закони, урядові акти та інші правові документи, які мають загальнодержавне значення, необхідно публікувати чотирма мовами – українською, польською, єврейською і німецькою [5, с. 49].

Варто відзначити, що поза увагою української влади, незважаючи на багато інших важливих проблем, не залишилось питання освіти та культури. Насамперед, вимагала демократизації й українізації шкільна система. Цікаво, що в перші дні існування ЗУНР цю справу розпочало саме населення держави. Далі її продовжила державна влада. У кожному населеному пункті були відкриті українські народні (початкові) школи.

Національні меншини (поляки, євреї та німці) мали право відкривати чи залишати свої школи. Жодного спеціального дозволу не вимагалось, але було необхідно таку школу зареєструвати у секретаріаті освіти. У неукраїнських школах із третього класу вводилась як обов'язковий предмет українська мова. В усіх інших школах німецька мова перестала бути обов'язковим предметом.

Суттєвих змін зазнала середня шкільна ланка. За австрійської влади у Східній Галичині (1918 р.) функціонувало всього 5 українських державних гімназій, декілька приватних, але не було жодної української школи. Водночас діяла значна кількість польських середніх шкіл і гімназій. Тому у повітах місцева влада ЗУНР почала їх перетворювати на українські. Згодом цей стихійний процес узаконив уряд і його секретарство освіти. Проте уряд попередив повітових комісарів, що там, де є національні меншини, необхідно зберегти щонайменше одну середню школу чи гімназію для них. У тих місцевостях, де їх не було раніше, вони за вказівкою уряду ЗУНР відкривались, щоб неукраїнське населення мало можливість навчати своїх дітей рідною мовою. Вчителі цих шкіл повинні були присягти на вірність Українській державі.

Цим дозволом негайно скористалися євреї, яких за австрійської та польської влади не визнавали нацією і які не мали жодної державної школи, а також німці. Єврейські гімназії були відкриті у Станіславіві, Тернополі, Стрию і Коломиї, а також німецька гімназія в Станіславіві. Поляки не захотіли скористатись цією можливістю. Вчителі їхніх шкіл і гімназій відмовились бути лояльними щодо української влади [7, с. 256-257].

Українських середніх шкіл за часів ЗУНР було відкрито 30, з них 20 гімназій, 3 реальні школи, 7 вчительських чоловічих і жіночих семінарій. Проте різко відчувався брак досвідчених вчительських кадрів, адже на роботу вчителя почали приймати людей без повної вищої освіти. У деяких гімназіях не відкривали старших класів, бо більшість молоді брала участь у військових діях. Оскільки до українських середніх шкіл і гімназій записалось чимало єврейських дітей, які погано володіли українською мовою, тому з ними частково велись заняття польською і єврейською мовами [9, с. 34].

13 лютого 1919 р. УН Рада прийняла закон «Про удержавлення українських шкіл», згідно з яким всі школи оголошувались державними, а вчителі – державними службовцями. Мовою навчання і викладання стала українська. За національними меншинами було офіційно закріплено право створення шкіл з їх рідною мовою викладання. У неукраїнських школах вводились як обов'язкові предмети історія та географія України, українська мова. Усі педагоги державних шкіл повинні були скласти «службове приречення» на вірність українському народу та державі [7, с. 257].

Помітну роль на шляху становлення та розвитку української мови у статусі державної та законотворчому процесі республіки відіграли тогочасні

видатні представники української юриспруденції. Серед них особливої уваги заслуговує професор Дністрянський Станіслав Северинович. Він відредагував переклад «Цивільного права», доповнив його законами ЗОУНР, та видав у 1919 р. у Відні. Ця праця, не зважаючи на те, що вона була в основному перекладом, у юриспруденції ЗУНР вона посіла визначне місце. Її значна цінність підкреслюється тим, що у ній вперше було застосовано українську юридичну термінологію на основі загальноукраїнської літературної та народної мови [4, с. 44-45].

Таким чином, необхідно зазначити, що правовий досвід ЗУНР дозволяє стверджувати, що державною мовою повинна бути мова титульної нації держави. Водночас держава зобов'язана створити сприятливі умови для використання, розвитку та захисту мов національних меншин і мов міжнародного спілкування. Саме цей досвід повинен бути фундаментальним принципом при реформуванні законодавства про мови сучасної України, а не політичний популізм і зовнішній вплив інших держав.

Література

1. Бедрій М. Мова судочинства на території Галичини у складі Австро-Угорщини // *Vivat justitia!* – Випуск V. – Львів, 2006. – с. 30-36
2. Державна мова [Електронний ресурс] // Режим доступу – http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0
3. Сфремова Н. В. Історичний досвід правового забезпечення прав людини в конституційних актах Західно-Української Народної Республіки // *Актуальні проблеми держави і права.* – Випуск 11. – Одеса, 2001. – с. 108-110
4. Кобилецький М. Утворення та структура державного апарату ЗУНР. – Львів, 1998. – 60 с.
5. Лісна І. С. Становлення української державності в Галичині (1918-1923 рр.). – Тернопіль, 2001. – 92 с.
6. Музиченко П. П. Історія держави і права України. – К.: Знання, 2007. – 471 с.
7. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права України. У двох томах / За ред. Гончаренка В.Д. – Том 2. Лютий 1917 – 1996 р. – К.: Ін Юре, 2000. – 728 с.
9. Чубатий М. Державний лад Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – 40 с.

***Науковий керівник** – Бойко Ігор Йосипович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка*